

פרק 5

העיר המורכבת והקומפקטית

הורסיו שוורץ

1. מבוא

תיאוריות רבות עוסקות במבנה הרצוי או האידיאלי של העיר כקובץ של חוקים אוניברסליים ועל-זמניים או כחזון עתידי, רובן ככולן מונחות על ידי השקפות עולם מפורשות או מוסוות. די להזכיר, למשל, את: A Theory of good city form (ק. לינץ), העיר כקולז' (C.Rowe), החזון האוונגרדי של העיר הנוודדת (ארכיגרם), או דמותה החזויה של העיר בעידן האינפורמטיקה (E-Topia, W.Mitchell). האם ניתן לזהות בתורות אלו, או בראייה ביקורתית של המציאות העירונית והתפתחות המושגים, עקרונות וכלים מעשיים להבטחת קיומה של מציאות או תרבות עירונית במיטבה?

מול התיאוריות והגישות השונות ניצבות התמורות הדמוגרפיות, הפוליטיות והכלכליות שיצרות את מסכת הצרכים האובייקטיביים, האינטרסים והלחצים המופעלים על ערים ועל מרחבים גיאוגרפיים. תהליכים של תכנון ומדיניות אורבנית מהווים לעיתים נסיון לתעל את מכלול הכוחות המעצבים את המרחב הפיסי הבנוי - מה שמכונה הגיאוגרפיה של העוצמה- על פי העקרונות התיאורטיים הנחשבים בכל תקופה ותקופה כהתגלמות הרצוי או האידיאלי בחיי העיר.

אמנם, אל מול מציאות מורכבת ובעייתית, ובמיוחד כאן ועכשיו, גורמי התכנון מסתפקים לרוב באורבניסטיקה הגנתית (Defensive Urbanism) המתווכת בין גורמים ושואפת לפשרות או למיזעור נזקים.

התכנון הפיסי בישראל התנוודד לאורך הזמן בין גישות סותרות, עם נטייה ברורה בעשורים האחרונים להכוונת יוזמות תוך הימנעות משיקולים ערכיים או ראייה סביבתית כוללת. התוצאה היא אימוץ, שאינו בהכרח מודע, של קונצפציה של עיר שהינה מפורקת לאזורים פונקציונאליים ולכאורה אוטונומיים.

מאמר זה דן במושג "עיר מורכבת וקומפקטית", המוצע כניסיון למצוא מכנים משותפים ואסטרטגיות תכנוניות המביאים ליצירת סביבה פיסית-חברתית עשירה ומעשירה. דהיינו, עיר הממצה את האיכויות של המרחב הציבורי, ותורמת לקיומה ולהתפתחותה של תרבות עירונית לאורך זמן. לפיענוח "המורכבות הקומפקטית" נסתייע בלימוד תהליכי גיבושן של שלוש ערים כפאראדיגמות: סיינה כעיר-מדינה, ברצלונה כעיר במדינת-לאום, ותל אביב של ג'ס - כעיר מונחית על ידי אידיאולוגיה חברתית וסביבתית.

2. מצב הדברים

מערכת התכנון

במדינת ישראל קיימת מערכת תכנון מפותחת ברמה הארצית, האזורית והמקומית, המושתתת על משרדים ממשלתיים, רשויות אזוריות ורשויות מקומיות. קיים כיסוי סטטוטורי רחב לכל הפעילויות במרחב הפיסי, בצורה של תכניות מיתאר בכל הרמות, תכניות בינוי

ערים מפורטות ונקודתיות, ותוכניות המכסות תחומים ייחודיים. כמו כן יש מנגנוני בקרה ופיקוח המלווים כל התערבות ומעשה תכנוני וביצועי בפועל. מבחינות אלה מדובר באחת המדינות המתוכננות ביותר בעולם.

המציאות המרחבית - טריטוריאלית

על פי נתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנות 2006 ו-2007, בנייה צמודת קרקע מהווה 42 אחוזים מכלל הבנייה למגורים בישראל. הצריכה המואצת של העתודות הקרקעיות של המדינה נמשכת. האם יש צורך להרחיב?

הדיון הציבורי

הדיון הציבורי מצטמצם והולך זה מכבר לשתי סוגיות מרכזיות בלבד, הנדונות בכנסים, בסימפוזיונים ובמאמרים, וכן בדיונים מכריעים ברשויות ובארגונים אזרחיים, והן: " השימור" ו" הבנייה לגובה". צמצום הוויכוח לשני היבטים אלה נותן את אותותיו במציאות. המימדים הרבים האחרים של חיי הערים ותושביהן נדחקים הצידה. מצד אחד, העיסוק הראוי והרצוי בשימור הביא להישגים רבים מבחינה תודעתית ומעשית, וטוב שכך. מאידך, הפולמוס סביב " הבנייה לגובה" – שהינו " פתרון ללא בעיה", מתגלה כחד-מימדי (תרתי משמע) ופשטני. בעטיו של דיון דו-קוטבי זה כמעט נשכח מרכיב היסוד של התרבות והקיום האורבאני - המרחב הציבורי: השלד של חללים, רחובות, כיכרות ובהם מאגר של פונקציות חינוכיות, תרבותיות, יצרניות ויצירתיות, לרבות פנאי ומסחר, - מרחב המהווה במה לאינטראקציה אנושית. המרחב הציבורי נתפס – אם בכלל - כפועל יוצא של החלטות בתחומי זכויות בנייה, ניצול קרקעות או תכנון תנועת רכב. באווירה השולטת, המרחב הציבורי נותר נטול "ריווחיות". לא פעם בהצגת תכניות של בנייה חדשה או של התחדשות, אין כלל התייחסות לנושא.

המציאות האורבנית

ארבע תופעות מאפיינות בעשורים האחרונים את התרחבותן של ערים:

- א. מתחמי מגורים צמודי קרקע בצפיפות נמוכה מאוד, נטולי התייחסות סביבתית-אקלימית, תולדה של התפשטות עירונית בלתי מבוקרת.
- ב. רבעים או "שכונות" חדשות, מתוכננות על פי עיקרון של תנועה מוטורית שמרכיביה הן הכביש, החנייה ובנייני מגורים, בהיקפים וצפיפות תת-אורבאניים, ובהן תנועתו של הולך הרגל לא קיימת ובעצם חסרת תכלית. במתחמים אלה אין תקשורת מרחבית-אנושית: חצר, כיכר, רחוב – כל אלה נעלמים לחלוטין.
- ג. אזורי תעשייה, תעסוקה וקניות מנותקים מהרקמה העירונית, שהם גורם עיקרי בהתנוונות המרכזים ההיסטוריים, לרבות אלה שטרם הספיקו להתגבש.
- ד. מובלעות של מגדלי מגורים ו/או משרדים, מנוכרים – בכוונה תכנונית – מהסביבה העירונית.

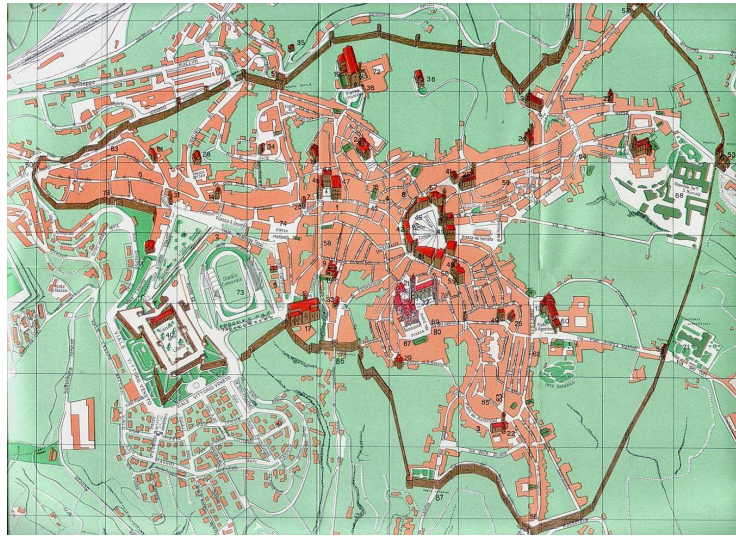
3. שלוש פרדיגמות עירוניות

סיאנה, עיר - מדינה, עיר מרכז

"כיכר העיר הזאת הינה חלל נישא, אני יכול לקחתה איתי לכל מקום"

G. Conrad, "חגיגה בגן", 1989

המהלך המכריע בתולדות סיינה, התחברותן של שלוש עיירות בעמק שביניהן, ויצירת הכיכר המאחדת כמרכז שלטוני ואזרחי, התוויית הרחובות המובילים אל הכיכר וקביעת התקנות שעיצבו את צורתה, סימנו את לידתה של העיר האירופית המחודשת, ה"פוליס", כעיר פוליטית ובאותה עת - אם להשתמש במושגים של Lefebvre - כעיר עידן הסחר "המרקנטילי" (Lefebvre, H. 1970) מותר העירוני על הכפרי, הוליד את אחד המבנים האורבניים הנפלאים בעולם, שידע לשאת תהפוכות ושינויים, ומתפקד היטב עד היום. זוהי תופעה של היווצרות עיר כתולדה ממעשה תכנוני השואף למרכזיות ומזהה אותה כערך מכוון (Yourcenar, M. 1951)



תמונה מס' 1 : סיאנה - העיר הקומפקטית והמרחב הגאוגרפי שלה תמונה 2: סיאנה - המרחב הציבורי כבמה של חיי היומיום

הכיכר הארכיטיפית - Piazza del Campo - והרחובות הראשיים יצרו יחסי גומלין רב-כיווניים בין הליבה, המרכזים המקוריים והמוקדים שהתווספו לאורך הזמן. כך צמח מארג המשכי של חללים, המרחיב את המרכזיות על פני המרקם העירוני כולו. מארג זה נמתח אל עבר שערי העיר והדרכים המובילות אל הטריטוריה העירונית שמחוץ לחומות. במשך המאות ה-19 וה-20 נוספו מסילת הרכבת והחיבורים לאוטוסטרדות, מבלי לפגוע במבנה העירוני, אלא בעצם סייעו לחיזוקו.

צורתה של סיינה מזוהה עם השלד של חללים ציבוריים הנושאים את חיי היום-יום והאירועים המזדמנים והמחזוריים של תושבים ואורחים, החל מהשוק הפתוח בפאתי העיר עד לבניין הראשי של הבנק האזורי – הראשון באירופה - במרכז. מוסדות הדת – קתדרלה וכנסיות, מוסדות החברה האזרחית, המסחר על רמותיו - מהמעדנייה עד הסופרמרקט, סדנאות אמנים ואומנים, האקדמיה למוסיקה בעלת המוניטין העולמי, משכנן של האגודות המשתתפות במרוץ ה"פאליו" המפורסם, מתקני ספורט והאיצטדיון העירוני, תחנת האוטובוסים הבינעירוניים, מגורים ואכסניות, גנים וכיכרות - כל אלה, "מהמנזר ועד מועדון הלילה" -מרכיבים את מכלול החללים הציבוריים ומגבשים יחידה אורבנית רציפה.



תמונה מספר 3: אמברוג'ו לורנצטי "תוצאות הממשל הטוב" 1328 בקירוב

כלים לעירוניות

כל עיר אוצרת את הזמן ההיסטורי והחוויתי כאחד. סיינה בולטת כדוגמה לשלמות של התופעה האורבנית כארטיפקט. האם אפשר על ידי התבוננות אמפירית בה, להפיק ולזקק תכונות בעלות ערך אוניברסאלי ועכשווי, אשר ישמשו כעקרונות מנחים בחשיבה ובעשייה העירונית? מבלי להסתכן יתר על המידה אפשר למנות שלושה עקרונות כאלה:

▪ עקרון המרכזיות (centrality):

בנייתה ושמירתה של מרכזיות כערך פיסי ותודעתי. מרכזים יכולים לשנות תכונות, איפיון או פונקציות. סיינה הפכה במשך ההיסטוריה מעיר מדינה לעיר מחוז – אך מרכזים כמוקד (locus) של החיים האזרחיים אינם ננטשים.

▪ עקרון ההגדרה והשמירה של התבנית הנופית

ארכיטקטורה וטופוגרפיה קשורות בקשר סימביוטי. הגיאומטריה של הרחובות, המיבנים ונקודות הציון אמורה לפרש את הגיאוגרפיה של המקום, אם בדרך אינטגרטיבית – כמו בסיינה – או ביחס דיאלקטי. זאת ועוד, המרחב שסיינה קבעה לעצמה על ידי בניית החומות לא התמלא; העמקים נותרו, בראשיתם או לאחר שהיו מעובדים, תמונת ראי של הבנוי.

"לבנות פירושו לשתף פעולה עם האדמה" (Yourcenar, M., 1951)

▪ עקרון המרחב של הולך הרגל

אמות המידה של העיר הקדם-תעשייתית שעיצבו את מימדי החלל הציבורי אמנם השתנו, אך לא השתנו היכולות המוטוריות של בני האדם והזיקה שלהם להזדהות עם המקום, השאיפה לאינטראקציה אנושית הנמצאת בהישג יד ורגל. הולך הרגל היה ונותר הדמות המרכזית בארכיטקטורה של הבניין כמו גם בארכיטקטורה של העיר.

ברצלונה: לאום, תעשייה ואורבניזם מדעי

עמוד התווך של המהפכה האורבנית שהתרחשה בברצלונה החל מסוף שנות ה-70, עם החזרת השלטון הדמוקרטי בספרד, היתה תכנית נרחבת של החייה ושדרוג של חלליה הציבוריים של העיר. הישגיה של המדיניות הזאת בשינוי חיי העיר ודימויה, מהווים מודל התייחסות במקומות רבים בעולם. התחדשות מקיפה זו נמשכת עד היום. התערבויות התחלתיות היו נקודתיות באופיין, ומטרתן המיידית הייתה להחזיר לאזרחים את המוקדים המוזנחים. ההחלטה הייתה בעת ובעונה אחת פוליטית – ביטוי של זהות תרבותית עצמאית - ויישום של אסטרטגיה אורבנית: כל הטיפולוגיות של החלל העירוני נכללו בהדרגה, כיכרות וגנים בתחילה, ובהמשך - מגוון רחב של רחובות וסמטאות, עד לטיילות הראשיות, כמנוף להתחדשות הרקמות העירוניות השונות.

שתי השלכות משמעותיות למהלך זה ולתפיסה העומדת מאחוריו. הראשונה היא חתירה לביטול הפרופריות הפנים-עירוניות, מבלי לטשטש את המיגוון הרב של אוכלוסיות וגישות ארכיטקטוניות ברובעי העיר השונים. שנייה, התבססות העיר כמטרופולין, והכנתה לפרוייקטים ארוכי-טווח שבאו בהמשך, ביניהם: העיר האולימפית, פיתוח החזית הימית, רובע דיאגונל-ים, וכיום: האזורים הלוגיסטיים הסמוכים לשני הנהרות התוחמים את העיר, ומתחם סגררה (Sagrera) בלב העיר, סביב הקישור המסילתי המהיר לאירופה.

אלה יוזמות סטרוקטוראליות מרשימות, המוצאות את מקומן בתוך גבולות העיר הקיימת ומעוגנות במבנה של תוכניות סרדה (Cerde), שהנחו את עלייתה של ברצלונה כעיר מדינת הלאום.

תוכניות CERDA

שורשיה של ה-"תרבות האורבניסטית של החלל הציבורי" (Busquets, J., 2004) המאפיינת את ברצלונה, מצויים כבר בהשקפת העולם של הוגה "תכנית ההרחבה" הגדולה של העיר, אשר יישומה התחיל באמצע המאה ה-19, ואף על פי שהתכנית טרם אושרה במלואה עד היום (וניתן לומר טוב שכן, כיוון שכן התאפשרו התאמות ושינויים).

▪ הגריד כמטריצה

הרחבת העיר, ה- Eixample, התפרסה על רמה שבין הים, העיר העתיקה ו-Montjuic - "הר היהודים" - מדרום ועד לעיירות שהיו קיימות לרגלי ההר מצפון. מטרתה המוצהרת היתה להקים בירה אוטונומית אשר פיתוחה ואיכלוסה נבעו מתהליך התיעוש המתעצם. סרדה, מושפע מהפוזיטיביזם והסוציאליזם ההומניסטי, ייסד את מה שמכונה "אורבניזם מדעי", מתוך שכנוע שכל ההיבטים של התופעה העירונית ניתנים לסינוג, ניתוח שיטתי והרכבה מכלול נשלט.

הגריד האורתוגונאלי אומץ כמטריצה גיאומטרית גמישה, והותאם לצרכיה הצפויים של עיר מודרנית. התכנון התבסס על סקר טופוגרפי וגיאוגרפי מקיף ומדוקדק ללא תקדים לתקופה.

מימדיו של הבלוק וצורתו כיחידה בסיסית נקבעו בהסתמך על תנועת כלי רכב, וכמו כן על מקצבו ועולמו הויזואלי של הולך הרגל, ועל השאיפה להבאת הטבעי אל תוך העירוני. מאן קיטום פינות הבלוק ויצירת כיכרות-הצומת המוכרות, וגם תכנון ליבת הבלוק כחצר המוגדרת על ידי בנייה היקפית לאורך הרחובות, בגובה אחיד של ארבע קומות. מרבית שטחה של העיר תוכננה כציבורית. מאידך, קומות הקרקע יועדו, כתכתיב וכהסכמה תרבותית, לפונקציות בעלות "אינטרס ציבורי" - עניין נמשך ותקף עד היום.

העורקים הראשיים של השדרות, שהינן כ-60 מ' בחתך הרחב, נועדו לחבר את הרקמה החדשה עם הקיים ועם ה"הינטרלנד". ולא נמתחו בין מונומנטים, כדרכה של האורבניסטיקה הקלאסית של המאות ה-18 וה-19. שדרות אלה, כולל הצמתים והקצוות, ממשיכים לשמש כעוגנים להרחבה והתחדשות.

▪ המרחב הציבורי כסיבה לקיומו של העירוני

כבר עם תחילת יישומה של התכנית, לחצים דמוגרפיים וספקולטיביים הביאו לנטישת חלק מהפרמטרים שנקבעו לבלוק הפתוח: זה הפך לסגור, החצר הפנימית הפכה לשטח בנוי,



תמונה מס' 4 ו-5: ברצלונה, המרחב הציבורי כבמה תרבותית

תכנית הבניינים גדלה בהדרגה וכך גובהם, ונוספו מרתפים. התקנות הותאמו לפני מעשה או לאחריו. עם זאת, המרקם הכללי נשמר, האינטנסיביות של חיי העיר גברה בהתמדה, ולמרות זאת גם כעת, סך כל השטחים המיועדים להולכי רגל גדול משל אלה המיועדים לכלי רכב. בכך טמון אחד הסודות של חיוניותה של ברצלונה.

העיר הקומפקטית

במסגרת הסדר הגיאומטרי החמור ובגבולות הנתונים של הבלוק, פרצלציה מגוונת בגודל ובתבניות צורנית איפשרה שימושים עירוניים מרובים – 80 על פי חזונו ומינונו של סרדה. במסגרת גמישות יוצאת דופן צמחה מעבדה ארכיטקטונית שהיא עדיין פתוחה, הקולטת זרמים ותמורות תוך הקפדה על הקואורדינטות שנקבעו במקור.

נוצר קומפלקס רב-שכבתי, בו בעת מ.ע.ר. ייחודי, מרכז תרבות, חינוך ופנאי ורובע מגורים בעל צפיפות גבוהה. בלב אזור ה"אישמפלה" – ששטחו כ- 9 קמ"ר – מתגוררים 375,000 תושבים ויש בו 300,000 מקומות עבודה. **מורכבות** זאת מאפיינת, מינונים שונים, את העיר כולה.



תמונה מס' 6: ברצלונה, השיח בין ארכיטקטורה עכשווית והיסטורית



תמונה מס' 7: המרקם המורכב, קומפקטי והצפוף של תוכנית סארדה

אתוס ההתחדשות

החל משנות ה-80 של המאה ה-20 הוצבו מטרות לפיתוח העיר ברמות ובהקשרים שונים.

- בנייה והשבחת חללים ומוסדות ציבור והחייאת רבעים – העיר העתיקה בין הבולטים בהם - בהשתתפות של ארגונים, קהילות ומגזרים פרטיים. "ברצלונה יותר מתמיד" קראה הסיסמה. במונחים של קווין לינץ', התהווה מיפוי פיסי ותודעתי חדש של העיר כמרחב אזרחי ודמוקרטי.
- הרחבה ושיפור של תשתיות עירוניות ומטרופוליניות להשגת נגישות מירבית, וצמצום השימוש ברכב פרטי. כ- 40,000 מקומות חנייה הפכו לתת-קרקעיים, וכיום מחצית התנועות בעיר הפנימית הן בהליכה רגלית. (Busquets, J., 2004)

מרכזיות חדשה (New Centralities) - פרוייקטים רבי היקף באתרי מפתח, תפורים בעזרת מיפרקים שתכנית סרדה היטיבה לקבוע (חלקם אזורים "אפורים" או "חומים"), מספקים מענה לפרוגרמה ולהתמחויות פונקציונליות בלתי קונבנציונליות. גישה זו שונה לחלוטין מתופעת נדידת המרכזים ונטישת הקיימים; נהפוך הוא, התפיסה של המרחב העירוני היא מרכזיות הטרוגנית, משלימה ומרושתת.

- **לקראת העיר של המאה ה-21** - לסיכום, אסטרטגיה של הנחת תשתית ארגונית ופיסית פתוחת-קצה, המכוונת יזמות פרטית ומוסדית, יוצרת מקום לוודאיות הכלכליות והתרבותיות העכשוויות, ומכינה את הבמה להכללת השינויים הצפויים ואי-הוודאיות של המאה ה-21.

התחדשות מתמדת, הייתכן?

"אם זה ימשך כך (התחממות כדור הארץ), נצטרך להתאים כל בית בעיר, ונעשה זאת..."
Enric - בעל בית קפה.

תל אביב של גדס - עיר עם קונצפציה

"דגם חדש של הקבצה אזרחית, עתירת יופי ומקנה חיות יותר מכל צורה קודמת של קהילה בדברי הימים של האנושות..." (פטריק גדס, ד"ח המלווה את תוכניתו לתל אביב).

נסיבותיה ותהליך גיבושה של תל אביב בעקבות תכנית גדס (1925) הן ידועות ונשכחות כאחת. ידועות בקווים כלליים ובמישור התיעודי, ונשכחות כמודל תיאורטי ייחודי ראוי להבנה מעמיקה, וככלי יישומי רב ערך בתכנון מרקמים אורבניים חדשים והחייאת הקיימים. הכרזת UNESCO על חלק מהעיר ההיסטורית, מיקדה מחדש את ההתעניינות ב"עיר הלבנה", בבנייניה ובסוגיות הקשורות לשימורם, וגם – במידה פחותה - בתשתית התכנונית שאיפשרה את היווצרותו של מארג המקומות והטיפולוגיות הארכיטקטוניות האופייניות, ובפרט: "בית המגורים התל אביבי".

בהסתמך על מחקרים שנעשו לאחרונה (רפפורט, ר., שוורץ, ה. 2003) ניתן לנתח ולפרש את עקרונות התכנית ומעלותיה בפרספקטיבה עכשווית, ולפענח את סוד הצלחתה.

עיר ואידיאולוגיה

התכנית הייתה פרי השקפת עולמו והסביבה הרעיונית בה חי פטריק גדס, והלך הרוח המצוי בשלהי המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, דהיינו השאיפה לתיקון עמוק של הנזקים החברתיים והסביבתיים של העידן התעשייתי-קפיטליסטי המוקדם. שלושה גורמים עיצבו את חשיבתו ופועלו של גדס וניסוח תוכניתו לתל אביב:

- האקלים הרעיוני שיצרו תנועות Arts and Crafts ועיר הגנים, והשפעתם של הוגי דעות ותנועות שחתרו לרפורמה חברתית מקיפה.
- אהדתו לתנועה הלאומית היהודית, בה ראה יכולת מימוש רעיונות לתיקון עולם, אליה התייחס במונחים של התגלות תנ"כית.
- השכלתו כביולוג, ואמונתו ביחסי הגומלין ההרמוניים המיטיבים בין האדם לטבע כיסוד של התכנון המרחבי והעירוני. כתביו, ובפרט ספרו "Cities in Evolution" מהווים מניפסט ונקודת מפנה בהתייחסות לסביבה הפיסית-אנושית ובהתבססותן של דיסציפלינות התכנון בהמשך המאה ה-20. מתבקש, איפוא, להשתמש במינוח ביולוגי בתיאור המרקם העירוני שגדס עיצב בעקביות, עם ראייתו את העיר כאורגניזם; דהיינו, יחסי תלות ויחסי גומלין בין מרכיבים למורכבות.

מרכיבי התכנית של גדס

שלד/סטרוקטורה: גריד של רחובות ראשיים (Mainways) ומישניים (Homeways), שלד-יסוד אורתוגונאלי בעיקרון, אך נתון לשינויים על פי התאמתו לטופוגרפיה ולגבולות, ומביא ליצירת בלוקים אורבניים שונים זה מזה במימדים ובתבנית הצורנית.

תאים (Homeblocks): היחידה הבסיסית והמרכיב המקורי והאנושי ביותר של התכנית (רפפורט, ר., שורץ, ה. 2003). מעטפת בנויה המגדירה חלל ציבורי כליבה, אליה מובילים גם רחובות וגם נתיבים להולכי רגל. הפניה כפולה זאת, הנסמכת על הרחובות הראשיים, על המרחב האזרחי הפנימי ועל שילוב של מוסדות ציבור, מסחר ופנאי, בונים תא אורבני ייחודי מבחינת תפישת החלל (קמירות וקעירות גם יחד), וכן מבחינת תפישת הרחובות כחידת-על למגורים, בה מתקיימים בכפיפה אחת החיים "האקטיביים והקונטמפלטיביים" של האזרחים.

מרקם עירוני חדש/ריקמה חיה: ההקבצה של התאים וההירארכיה של הנתיבים יוצרים דגם ביו-מורפי מצטבר, ועיבוד ייחודי ביניהם. תבנית גמישה זו נבדלת מהסריגים החזרתיים שהיו מוכרים לפני כן.

קישורים אזרחיים/גידים: על ידי המשך השדרות ורחובות והעמדת כיכרות ראשיות כמחברים אורבניים, נוצרו תפרים מרחביים עם העיר שהייתה קיימת וגם עם העיר העתידה לבוא. מוקדים וקצוות איפשרו התפתחות והרחבה מזרחה וצפונה. היתה כאן תכונה מובנית של קישוריות (Connectivity), הנחשבת כיסוד החשיבה האורבנית בימינו.

צפיפות: צפיפות מבוקרת הייתה אחת המטרות של התכנית. סדרה של מגבלות על מימדי החלקות, תכסית וגובה הנפחים הבנויים, כונו להשגת האיזון הראוי.



תמונה מס' 8: תל אביב של ג.דס. הבלוק האורבני, יחידה פיזית-חברתית

העיר המאוזנת

תוך עשור מאז אישורה ותחילת יישומה, מרכיב הצפיפות של התכנית הופך באורח משמעותי עקב לחצים דמוגרפיים וכלכליים, ובעיקר - עלייתו של הבית המשותף כצורת מגורים שהותאמה לתקופה. כך גדלו התכסיות, גובה ומספר הדירות המותר בחלקה, וכך נולדו הטיפולוגיות המיוחדות לתל-אביב בתנועה המודרנית בארכיטקטורה. עם זאת, יתר הפרמטרים נשמרו ועיצבו ליבה אורבנית יוצאת דופן, רובע מגורים נרחב ובה בעת מרכז מוסדי, תרבותי ומסחרי המקיים את עקרונ הבו-זמניות (סימולטאניות). ליבה זו והכפלתה בין שדרות אבן גבירול והאיילון, כגרסה רופפת על בסיס עקרונותיו של ג.דס, התבססה כעוגן אורבני מאזן, שסביבו התכנסה העיר בהתפתחותה כפסיפס של "אוטופיות ואוטופיות-כיס" (Rowe, C., Koeter, F. 1978), לרבות ההרחבה המודרניסטית צפונית מהירקון.

העיר המקושרת

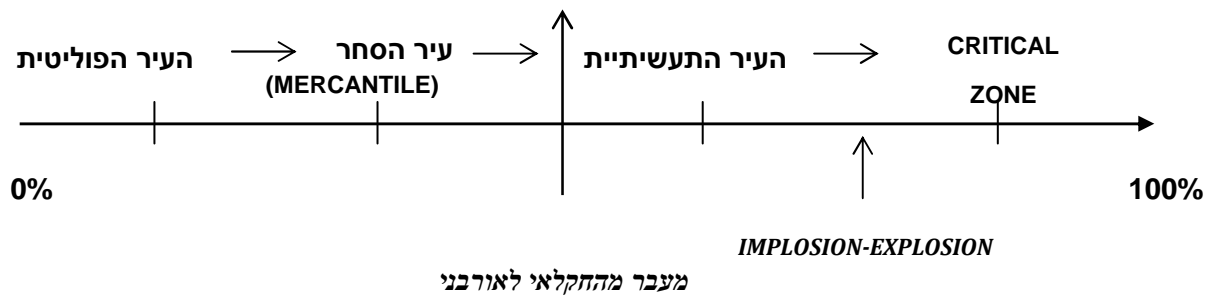
גדולתה של תכנית אורבנית נמדדת ביכולתה לקלוט את התמורות הנכפות עליה ולשמור ואף להעצים את ערכיה היסודיים. בין היתר, הירארכיית הרחובות של ג.דס התעשרה עם הזמן. ניתן היום לזהות שבע קטגוריות לפחות - לעומת השלוש של ג.דס - בהתאם לייחוד הפונקציונאלי שקיבל כל נתיב. תופעה המעידה על **הקישוריות המורכבת** בתוך הרקמה. מאידך, המשך הגידול וההתחברות לעורקים ראשיים איפשרו צמיחה רציפה של העיר

המרכזית – צפונה ומזרחה - תהליך הנמצא עדיין בעיצומו, של התחזקות העיר כמוקד מטרופוליני.

תל אביב של היום, "העיר ללא הפסקה", סובלת מהפסקות וחוליים סביבתיים וחברתיים לא מעטים. החמור ביניהם, הידרדרותו של דרום העיר לכדי פריפריה פנימית רבת מימדים. ייתכן שנדרשת גרסת-על של תוכנית גדס – או גרסה אחרת השואבת מרוחה – המותאמת לאילוצים של תקופתנו.

4. עתידה של העיר העתידית

בספרו רב ההשפעה "המהפכה האורבנית" מ-1970, הפילוסוף הצרפתי Henri Lefebvre מתייחס לתקופתנו כאל תחילתו של **העידן האורבני** ודעיכתו של העידן התעשייתי. משמעות הדבר שהמציאות העירונית היא הכוח הדומיננטי המכריע, מבנה-על המתווה את יחסי הייצור החדשים במישור הכלכלי. לדבריו, האורבני נעשה לכוח הפרודוקטיבי העיקרי, וחשיבותו אינה נופלת מזו של ההתקדמות המדעית והטכנולוגית. אין זו עובדה מוגמרת אלא תחילתו של תהליך, מעין אופק המבשר על ציר הזמן את קיומו של עידן רביעי בתולדות התרבות האנושית, כפי שנראה בדיאגרמה שלהלן, המתארת התקדמות לקראת אורבניזציה מוחלטת.



עיר, מפץ (פנימה) והתפוצצות

אכן מתרבים הסימנים שאנו נמצאים בפיתחו של עידן חדש: התמורות המהירות בתקשורת, בטכנולוגיה של אגירת המידע והשימוש בו, באופני הייצור של סחורות ושירותים בתעשיות המתקדמות, וכמו כן השינויים הדמוגרפיים הניכרים במדינות המתועשות, ובעקבותיהן גם בארצות המתפתחות.

במקביל גוברת ההכרה, שהעיר בעידן התעשייתי המתקדם מעוצבת על ידי תנועת הרכב המוטורי, וכי ההתרחבות הפרברית הגיעה לקיצה. כל זאת, יחד עם הזמינות המצומצמת של משאבי הטבע והצטברות הנזקים האקולוגיים, יביאו בהכרח למהפכות ביחסי אנוש ובצורתה ובניהולה של הסביבה הבנויה. ברובד הפוליטי, יש המנבאים את עלייתה המחודשת של העיר - או אגד-הערים - עם ירידת מרכזיותה של מדינת הלאום. בתחום הפיסי, היווצרותן של ערי-טריטוריה מגיעה לידי מימוש.

עם זאת, מהותם של שינויים ודאיים אלה לוטה באי ודאות. "נוסעים לחלל אך לא יודעים כיצד או על איזה רעיון לבנות את הפרק של העיר" (De Portzamparc, C. 1996) וכך מתרבות התחזיות השונות של הוגי דעות ומתכננים המבקשים לזהות את המאפיינים של העיר העתידית.

למרות הבדלי השקפות לגבי התמורות הצפויות והנדרשות – קיימת מידה מסוימת של הסכמה: סוגיות יסוד בשיח בענייני מדיניות ובמציאות העירונית יעברו שינוי רדיקאלי. החל בשימושי קרקע, דרכי מימוש של זכויות קנייניות, או נידות במרחב, ועד להתאמה של טיפולוגיות ארכיטקטוניות או המצאות חדשות בעקבות שינוי באורחות האינטראקציה החברתית. "חיים אורבניים, ידידי, אך לא כפי שהכרנו..." (Mitchell. W. 1999). מפתיעה ומעודדת העובדה, שיש תמימות דעים כי האזרחים מוצבים במרכזם של החיים החדשים האלה. הצלחתה של העיר העתידית טמונה בזיהוי ובהכרה של הערכים והנוהגים המשתנים של התושבים, ובשימוש מושכל בחללים הציבוריים כיסוד לחשיבה מחודשת על מושג העיר.

העיר המשווית

לאור הסקירה של שלוש הערים הודגשו העקרונות והמאפיינים של חיוניותן

- סיאנה: התחברות, מרכזיות,
- ברצלונה: הגריד כמטריצה, קומפקטיות, מרכזיות חדשה, התחדשות מתמדת,
- תל אביב: חיבוריות מורכבת, בו-זמניות, עיר ואידיאולוגיה.

לאור הדיון הקצר במצב הקיים ובשאלת עתידה של העירוניות, מתבקשת השאלה, האם קיים מכנה משותף או מושג כולל שיכול לשמש כלי מושגי ותכנוני, מעין סיסמה מכוונת במלאכת היצירה של מרחב אורבני רצוי.

במינוח עכשווי, העיר המורכבת והקומפקטית: Complex and Compact City

Complex - משורש לטיני שפירושו שלמות, שלם הבנוי מחלקים מתייחסים, משלימים ומאזנים הדדית.

Compact - מהודק, בעל מבנה צפוף של יחידות מחוברות היטב. ובמינוח שמעבר לזמן, התיאור התנ"כי התקף גם היום: "כעיר שחוברה לה יחדיו" (תהלים, קכ"ב, 3)

מראי מקום

Busquets, Joan (2004), Barcelona, Barcelona. Ediciones del Serbal

De Portzamparc, Christian (1996), Metamorphoses Pariseinnes, Paris. Editions du Pavillion de l'Arsenal.

Lefebvre, Henri (1970) The Urban Revolution Minneapolis, University of Minnesota Press.

Lynch, Kevin (1981), A Theory of good city form, Cambridge, The MIT Press.

Rapaport, Raquel, Schwartz, Horacio (2009), Paris, Docomomo No.40.

Mitchell, William (1999), E-topia, Cambridge. The MIT Press.

Rowe, Colin and Koetter, Fred (1984), Collage City, Cambridge, The MIT Press.

Yourcenar, M, Marguerite (1951), Memoirs d'Hadrien, Paris, Librairie Plon.